

«6D020900 – Шығыстану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін

**Рүстемова Ақтолқын Молданқызының «Қазақстан мен Жапонияның
жоғары білім беру саласындағы серіктестігі: қазіргі үрдістері мен
болашағы» атты докторлық диссертациясына
АҢДАТПА**

XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басы қазақстандық білім беру жүйесіндегі қарқынды реформалар кезеңі болды. Бұл сыртқы факторлардың әсерінен білім сапасына қойылатын талаптардың өзгеруіне, сонымен бірге мемлекеттің дамуы үшін шешімін табуды қажет ететін ішкі қарама-қайшылықтарға байланысты.

Тәуелсіздік алғаннан кейін елімізде экономика, сауда-саттық, энергетика, шикізатты өңдеу, технология және т.б. салалардағы байланыстарды нығайта түсу үшін мамандарды даярлау қажеттілігі туындады. Қазақстанның әр түрлі салалардағы алғашқы байланыстары көрші Ресей Федерациясымен ғана шектелмей, алыс-жақын елдермен де орнатылып, соның арқасында халықаралық білім беру саласындағы серіктестік дами бастады.

Қазақстан Республикасының жоғары білім беру саласындағы алғашқы байланыстары Батыс Еуропа мемлекеттерімен, Ресей және өзге де Тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдерімен орнатылды. Жоғары білім беру жүйесіндегі бұл бағыт Қазақстан Республикасының жоғары білім беруді дамыту бағдарламаларында сипатталып, Болон үдерісіне қосылу шешімімен айқындалады.

Халық санының аздығына (18 миллионға жуық) қарамастан, Қазақстан академиялық ұтқырлық аясында студенттердің шетелге шығуы бойынша әлемде алғашқы 15 елдің қатарына кіреді. Алайда, қазақстандық студенттердің негізгі легі Ресей, Қытай, Түркия және Еуропа мемлекеттерінде білім алып жатыр. Ал, Жапония сияқты алдыңғы қатарлы мемлекеттерді таңдайтын студенттердің сандық көрсеткіші өте төмен. Бұл еліміздің жоғары білім беру саласында өзге елдермен серіктестікті орнатып, үздіксіз дамыту мәселесінде ерекше көңіл бөлуді қажет ететін мәселе.

Зерттеу жұмысының мақсаты: жоғарыбілім беру саласындағы тәуелсіз Қазақстанның халықаралық серіктестігін талдап, әсіресе, Жапониямен осы саладағы қарым-қатынасына назар аудара отырып, қазіргі жағдайы мен басты мәселелерін анықтау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** қойылды:

– Жоғары білім беру жүйесінің интернационалдану үдерісі туралы теорияларды талдап, оның түрлері мен негізгі толқындарын айқындау.

– Шет елдердің жоғары білім беру саласындағы серіктестікті жүзеге асырудағы, жоғары білім беру жүйесін интернационалдаудағы мақсаттарын анықтау. Оның астарындағы әлеуметтік және экономикалық факторларын саралау.

– Тәуелсіз Қазақстанның ЖББ жүйесін интернационалдау саясатын зерделеу, басты ерекшеліктерін/ұстанымдарын анықтау.

– Жапонияның жоғары білім беру жүйесінің интернационалдану үдерісінің сипаты мен ерекшеліктерін анықтап, жүзеге асырған негізгі жобаларына талдау жасау.

– Қазақстан мен Жапонияның жоғары білім беру саласындағы серіктестігінің ерекшеліктерін, даму деңгейі мен проблемаларын талдау.

– Қазақстан мен Жапонияның ЖОО арасындағы студенттердің академиялық ұтқырлығының үрдісі мен басты мәселелерін, себептерін анықтау, даму келешегіне болжам жасау.

Зерттеудің әдістемелік негізі.

Ғылыми-зерттеу жұмыстың мақсат-міндеттеріне сәйкес жинақтау, ғылыми жүйелеу, тарихи-салыстырмалы, жүйелі-кешенді, ғылыми сипаттау әдістері қолданылды. Сонымен қатар, сапалы деректерді жинау мақсатында ЖОО мамандарымен және елшілік қызметкерімен жартылай құрылымды сұхбаттар жүргізілді.

Зерттеу барысында шетелге шығу және шетелден келу академиялық ұтқырлығына қатысты материалдар жинақталып, оларға салыстырмалы талдау жүргізілді. Халықаралық серіктестік, Жапония мен Қазақстандағы ЖББ жүйесінің интернационалдануы, ұтқырлық бағдарламалары, студенттердің шетелде оқу таңдауына әсер ететін факторлар жайлы зерттеу еңбектері зерделеніп, ЭЫДҰ, ЮНЕСКО сияқты халықаралық ұйымдардың статистикалық мәліметтері мен баяндамалары пайдаланылды. Академиялық ұтқырлық бойынша шетелге шығатын және шетелден келетін студенттердің межелеген үлесі мен негізгі бағыттары ЖББ интернационалдануының көрсеткіштері болып саналады. Осы көрсеткіштерге талдау жасау мақсатында мемлекеттік бағдарламалар мен заңнамалар да қарастырылды.

Қазақстандық студенттердің жапондық университеттерде академиялық ұтқырлық бойынша білім алу динамикасын түсіну мақсатында ҚазҰУ, ЕҰУ, Нархоз университеті, Абылай хан атындағы халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті және «Болашақ» халықаралық бағдарламасының статистикалық мәліметтері пайдаланылды. Сонымен қатар, Жапонияның мемлекеттік статистика порталынан алынған мәліметтер жалпы жағдайды талдау барысында маңызды үлес қосты. Академиялық ұтқырлық аясында шетелге шыққан ҚазҰУ-дың студенттері жайлы мәліметтер Қиыр Шығыс кафедрасының академиялық ұтқырлық бойынша 2015-2020 жылғы баяндамаларынан алынды. Осы зерттеуге ақпараттық көмек көрсету жайлы ресми өтініш хат ЕҰУ, Нархоз университеті, Абылай хан атындағы ХҚЖӘТУ мен Халықаралық бағдарламалар орталығына жіберіліп, соның негізінде осыған дейін жарияланбаған тың статистикалық деректер алынды. ЕҰУ-дың жауабында 2015-2020 жылдар аралығындағы академиялық ұтқырлық жайлы жалпылама ақпарат беріп, оның ішінде студенттердің оқу жылдары бойынша үлесі, мамандықтары мен Жапонияда оқу мерзімі және өзге егжей-тегжейлі ақпарат көрестілмеген. Нархоз университетінен 2012-2018 жылдар аралығындағы студенттердің академиялық ұтқырлық бойынша шетелге шығуы жайлы мәліметтер алынды. Университеттің Халықаралық бағдарламаларды дамыту және координациялау бөліміне сәйкес, жапондық

серіктес университеттермен байланыс тек студенттердің шетелге шығу ұтқырлығы бойынша ғана жүзеге асып келген. Ұтқырлықтың өзге түрлері іс жүзінде жүргізілмеген. Абылай хан атындағы ХҚЖӘТУ-дан 2015-2021 жылдар аралығындағы студенттердің академиялық ұтқырлық бойынша шетелге шығуы жайлы мәліметтер алынды. Университет деректеріне сәйкес осы уақыт аралығында Жапониядан студенттер келмеген, алайда жапондық мамандар қызмет еткен. Ал, Халықаралық бағдарламалар орталығы 2000 және 2020 жылдар аралығында Жапонияның ЖОО білім алған немесе тәжірибеден өткен барлық студенттер мен мамандар жайлы, бітіру жылы, қабылдаушы ЖОО, мамандығы, оқудан кейінгі жұмысқа орналасуы сияқты тұстарын ескере отырып, толыққанды ақпарат берді. Жоғарыда келтірілген мәліметтерге қоса, Қазақстандық студенттердің үлесі жайлы статистикалық деректер Цукуба университетінің ресми сайтынан алынды.

ҚазҰУ-дың шығыстану факультеті Қиыр Шығыс кафедрасының 2016-2020 жылдар аралығындағы, академиялық ұтқырлық аясында шетелден келу жайлы баяндамаларының негізінде, Қазақстанға келген жапон студенттері жайында маңызды ақпарат алдық. Өкінішке орай, ҚазҰУ-дың Халықаралық ынтымақтастық департаментіне сүйенсек, университетімізде академиялық ұтқырлық бойынша шетелден келетін студенттердің статистикасы жүргізілмейді.

Бұл зерттеуде Қазақстан мен Жапония арасындағы ЖББ саласындағы серіктестіктің қазіргі мәселелерін талдап, даму мүмкіндіктеріне болжам жасау үшін сапалы тәсіл қолданылады. Докторлық диссертация тақырыбы бойынша жиналған материалдар, университеттердің мәліметтері және мамандардан алынған сұхбаттарға жасалған талдауға сүйене отырып болжамдар мен ұсыныстар құру үшін негізделген теория (ағыл. grounded theory) әдіснамасы қолданылды.

Зерттеу жұмысының негізі ережелері мен нәтижелерінің сипаттамсы:

Қазақстан мен Жапонияның жоғары білім беру саласындағы серіктестігін талдау нәтижесінде төмендегідей тұжырымдар қорғауға ұсынылады:

1. Қазақстандық ЖББ жүйесінің интернационалдануы көбіне дәстүрлі интернационалдануға жатады. Осы тұста Қазақстан мен Жапонияның ЖББ жүйесін интернационалдау саясатында бірінші кезекте пайда көру емес, керісінше серіктестік байланыстарды ілгерілету, көбейту ниеті байқалады. Жалпы қазақстандық ЖОО-лар жапондық университеттермен серіктестік арқылы өздерінің халықаралық рейтингтерін арттыруды, бірлескен зерттеулер жүргізуді және студенттермен алмасуды ілгерілетуді көздейді.

2. Жапония Қазақстанды қосқанда өзге елдермен ЖББ саласында серіктестікті арттыруда мемлекеттің білім беру жүйесінің интернационалдану үдерісін ілгерілету, бірлескен зерттеу жұмыстарын жүргізумен қатар, жас, білікті мамандарды тарту, адами ресурстармен қамтамасыз ету мақсаттарын көздейді. Бұл туу көрсеткішінің төмендеп, халықтың қартаюына байланысты туындап отырған адами капиталдың

жетіспеуі мәселесімен байланысты. Сонымен қатар, ЖББ саласындағы серіктестік гуманитарлық көмек көрсету, мемлекеттің белгілі бір аймақтағы немесе әлемдегі беделін арттыру мақсаттарында да жүзеге асырылады.

3. Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінде ұстанатын саясат, мемлекеттің сыртқы саясатымен тікелей байланысты. Жапония Қазақстанның сыртқы саясатындағы стратегиялық серіктестердің қатарына жатпайды, бұл жоғары білім беру саласындағы байланыстың әлсіздігіне ықпал етеді. Ал, Қазақстанның жоғары білім беру саласында интернационалданудың негізгі легі Ресей, Қытай, Болон үдерісіне қатысушы елдермен жүзеге асырылуда.

4. Білім саласындағы ынтымақтастық достық қарым-қатынастарды орнатуда және дамытуда маңызды рөл атқаратындығына қарамастан, екі ел арасындағы дүниетанымды қалыптастыруда Қазақстан мен Жапония арасындағы жоғары білім саласындағы серіктестікке қажетті деңгейде көңіл бөлінбей отыр. Сол себепті, Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің интернационалдануында Жапонияның алатын үлесі өте аз.

5. Екі ел арасындағы жоғары білім беру саласындағы серіктестік санаулы университеттердің бастамасы мен жекелеген адамдардың ынтымақтасуы негізінде жүзеге асып отыр. Жалпы, жапон университеттерімен серіктес болатын қазақстандық университеттердің саны аз және алмасу мамандықтары да шектеулі. Жапонияны оқу елі ретінде таңдайтын қазақстандық студенттер де азғантай ғана. Мұның себебі Жапонияны оқу елі ретінде таңдауға тежеуші себептердің болуымен түсіндіріледі, атап айтқанда: қаржылық шығындар, тұру және жол шығындары, елдер арасындағы географиялық қашықтық, тілдік фактор, т.б.

6. Үкімет деңгейінде жоғары білім саласындағы екіжақты ынтымақтастықты дамыту үшін кешенді бағдарламалар қабылданып, жоғары білім беру саласындағы серіктестікті дамытуға негіз болатын нормативтік құжаттарға қол қойылуы қажет. Сонымен қатар, екі ел жайлы және осы елдердегі білім беру мүмкіндіктері туралы ақпараттандыруды қолға алу маңызды.

7. Екі ел арасындағы ЖББ саласындағы байланыс біржақты, нақты айтқанда қазақстандық студенттердің Жапонияға баруымен, ал Қазақстанға келуші жапондық студенттер мен мамандардың аз болуымен сипатталатындықтан, жапондық студенттерді тарту мақсатында онлайн, қысқа және ұзақ мерзімді түрлі курстар дайындалуы маңызды. Курстарды дайындау барысында тілдік ерекшеліктерге, ұйымдастыру мәселелеріне жіті назар аудару қажет.

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығының негіздемесі.

Қазақстанның ЖББ жүйесінің интернационалдану үдерісі, қазақ-жапон саяси-дипломатиялық қарым-қатынастары осыған дейін шетелдік және отандық зерттеушілердің нысаны болғанымен, екі мемлекет арасындағы жоғары білім беру саласындағы серіктестік тақырыбында кешенді еңбек жазылмаған. Бұл зерттеу жұмысында жапондық, шетелдік, отанық құжаттар,

осыған дейін ғылыми айналымға еңбеген статистикалық мәліметтер, мамандармен жүргізілген сұхбаттар негізінде келесі ғылыми жаңалықтарға қол жеткізілді:

1. Алғаш рет Қазақстан мен Жапонияның жоғары білім беру саласындағы серіктестігі интернационалдану үдерісі тұрғысынан кешенді түрде зерттеліп, сараланды. Екі мемлекеттің жоғары білім беру саласының интернационалдану үдерісінің ұқсастықтары мен айырмашылықтары айқындалып, талдау жасалынды;

2. Зерттеу жұмысында алғаш рет Қазақстан мен Жапонияның білім және мәдениет саласындағы қарым-қатынастарының даму тарихы жапондық ұйымдардың қызметтері негізінде талданды. Сонымен қатар, Қазақстанның жоғары білім беру жүйесінің интернационалдануында Жапонияның алатын үлесі анықталды.

3. Мемлекеттік стипендиялық және университет аралық бағдарламалардың статистикалық тың мәліметтері негізінде екі ел арасындағы студенттердің академиялық ұтқырлық динамикасы анықталып, сипатталды;

4. Қазақстандық және жапондық жоғары оқу орындарының серіктестік орнатудағы мақсаттары айқындалып, қазіргі жағдайы мен басты мәселелері талданды. Жасалынған тұжырымдар жоғары білім беру саласындағы мамандармен, елшілік қызметкерімен алынған сұхбат негізінде қосымша негізделді;

5. Өзге елдермен салыстырғанда Жапонияда оқитын қазақстандық жастардың аз болуының себептері анықталып, сараланды;

6. Қазақстан мен Жапонияның жоғары білім беру саласындағы серіктестігінің даму келешегі мол бағыттар анықталып, болашағына болжам жасалынды;

7. Екі ел арасындағы ЖББ саласындағы серіктестікті дамыту жолдары ретінде ұсыныстар жасалынды.

Ғылымның даму бағыттарына немесе мемлекеттік бағдарламаларға сәйкестігі. Диссертация тақырыбы «М.Ел - «Мәңгілік ел» ғылыми негіздері (XXI ғасыр білімі, гуманитарлық ғылымдардағы іргелі және қолданбалы зерттеулер)» стратегиясының ережелеріне сәйкес келеді. Жоғары білім беру саласындағы серіктестіктің қазіргі жағдайы мен басты мәселелерін зерттеу, жоғары білім беру жүйесі мен халықаралық ынтамақтастықты дамыту концепциялары мен тәжірибесіне үлес қосады.

Докторанттың әрбір жарияланымды дайындауға қосқан үлесі. Диссертациялық жұмыстың негізгі материалдары ғылыми мерзімді басылымдар мен жинақтарда 9 ғылыми мақала түрінде жарияланды. Докторант әр жарияланымға келесі үлестерді қосты: тұжырымдамасын жасау, әдістемелік жұмыстар, зерттеу, деректерді дербес жинау, курация, өңдеу және талдау, түпнұсқаны дайындау, жазу және әрі қарай өңдеу, әдебиеттер мен ақпаратты жинау мен тексеру және т.б.